

SERES ISTVÁN
Feljegyzések
a bujdosótársakról

Zachar József (1943–2009) hadtörténész emlékére

A rodostói emigráció pontos számáról és összetételéről viszonylag kevés forrás áll rendelkezésünkre. Arról leginkább a fennmaradt szákszavú beszámolók, követségi jelentések mellett elsősorban a bujdosók ellátásával és mindennapi gondjaival foglalkozó iratok, valamint a helyi római katolikus plébánia 1738. évvel kezdődő, és Thaly Kálmánék által 1888-ban lemásolt anyakönyveinek a bejegyzései alapján nyerhetünk képet. Ez utóbbiak, valamint a Karácson Imre, illetve őt követően a török történészek által kiadott okmányok alapján tudjuk, hogy a rodostói kuruc emigráció meglehetősen sokrétű volt. A többséget alkotó magyarok között több olasz és francia származású lakos is volt, akik többnyire Rákóczi József kíséretéhez tartoztak, házasságok útján pedig környékbeli görögökkel bővült a kis közösség létszáma. A város lakossága egyébként meglehetősen tarka volt, etnikai és vallási szempontból egyaránt. Mikesék idején Rodostóban a muszlim vallású törökök mellett zsidó, görög és örmény lakosság élt, s az utóbbiakon kívül a kereszténységet kizárólag csak a bujdosó kolónia képezte. A városra, és természetesen a Márvány-tenger térségére Thaly Kálmánék látogatásakor oly jellemző „levantei” jelleg csak a későbbiekben jött létre, bár abban kétségtelenül jelentős szerepe volt a kuruc emigrációnak is.

A bujdosó fejedelem törökországi életének, valamint a rodostói hétköznapiak legfontosabb forrásának mindmáig Mikes Kelemen halhatatlan *Törökországi leveleit* tekintjük. Mikes az 1717. október 10. és 1758. december 20. között eltelt 41 esztendő során összesen 207 fiktív levelet írt, melyek közül 172 kelt Rodostóban, s azok közül az első már a városba érkezésük napján, 1720. április 24-én elkészült. Mikes hagyatéka nem napló vagy memoár, ennek ellenére elszórt utalásai alapján mégis jól rekonstruálható a bujdosók rodostói élete, az emigráció összetételéről és tagjairól viszont meglehetősen rendszertelenül írt. A több mint négy évtized alatt mindössze 26 bujdosótársáról emlékezett meg hosszabb-rövidebb formában, s közülük Bercsényi László és Rákóczi György valójában csak látogatók voltak a városban. Első olvasatra kevésnek tűnhet ez a szám, viszont a történész számára annál izgalmasabb feladat az adatok feldolgozása. Mikes megjegyzései ugyanis hű tükrét adják a bujdosó

kolónia belső hierarchiájának, hiszen, ha gondosan végigolvassuk a művet, látjuk, hogy a bujdosók említésének száma többnyire egyenes arányban van azoknak az emigráción belül betöltött szerepével, rangjával. Terjedelmi korlátok miatt jelen munkánkban kénytelenek vagyunk eltekinteni a részletes elemzéstől, s elsősorban arra törekszünk, hogy a rendelkezésünkre álló oldalakon a fiktív és misszilis levelek adatait, egyéb, fontosabb forrás-együttesek – a római katolikus anyakönyvek és a török források – segítségével két, a szakirodalomban eddig nem hasznosított forrás adataival vessük össze. Ez utóbbiak egyike egy 1743. évi híradás Mikes egyik leveléről, a másik pedig egy rövid feljegyzés a *Keresztényi Gondolatok* című, 1747-ben elkészült kéziratban.

Bujdosók a Törökországi levelekben

Főurak, tábornokok

1. Rákóczi Ferenc, II. felsővadászi hg. (1676–1735) erdélyi fejedelem, a szabadságért összeszövetkezett magyarországi rendek vezérlő fejedelme; Mikes sűrűn említi.
2. Rákóczi György hg. (1701–1756) a fejedelem kisebbik fia, aki csak látogatóban járt Rodostóban 1727-ben; Mikes csak a rodostói tartózkodása alatt említi.
3. Rákóczi József hg. (1700–1738), a fejedelem idősebbik fia, 1736–1738 között az emigráció vezetője; Mikes sűrűn említi.
4. Bercsényi Miklós, székesi gr. (1665–1725) Rákóczi főgenerálisa; Mikes sűrűn említi („Bercsényi úr”).
5. Bercsényi László, székesi gr. (1689–1778) Franciaország későbbi marsallja („Bercsényi úrfi”); ugyancsak látogatóban járt itt, 1720–1721 fordulóján, amikor katonákat toborzott a huszárezredébe; Mikes két alkalommal tesz említést róla.
6. Csáky Mihály, keresztszegi gr. (1676–1757) kuruc tábornok („Csáki úr”); Mikes hat alkalommal említi.
7. Esterházy Antal, galántai és fraknoi gr. (1676–1722) kuruc tábornok („Esterházi úr”); Mikes 1719–1722-ből egy-két alkalommal említi.
8. Esterházy Bálint József, galántai és fraknoi gr. (1705–1743), a fenti fia, későbbi francia brigáderos, 1721 júliusában távozott Franciaországba Bercsényi Lászlóval; Mikes egyszer említi („a kis Esterházi”).
9. Forgách Simon, ghymeszi gr. (1669–1730) kuruc tábornok („Forgács úr”); Mikes 1718–1721 között hat alkalommal említi.

Bujdosótársak

10. D'asti, N. Rákóczi József olasz származású tábornoka; Mikes mindössze egyetlen egyszer tesz róla említést, 1738-ban („Dásztí”).
11. Horváth Ferenc, nádonyi (1654k.–1723) Thököly Imre, majd II. Rákóczi Ferenc törökországi diplomatája; Mikes kétszer említi, 1720-ban és 1723 áprilisában, amikor már két hónapja halott volt.
12. Ilosvay János, nagyilosvai (†1738) II. Rákóczi Ferenc vice fegyverhordozója, később Rákóczi József tábornoka; Mikes mindössze egyetlen egyszer tesz róla említést, 1738-ban.
13. Pápay Gáspár Thököly Imre, majd II. Rákóczi Ferenc törökországi diplomatája; mindössze egyszer szerepel, 1720-ban.
14. Pápay János (†1740) II. Rákóczi Ferenc törökországi megbízottja, később Rákóczi József tábornoka („Pápai sógor”); 1718–1740 között hat alkalommal szerepel.
15. Pázmándy Péter, szomori és somodori (†1742) Rákóczi nemes apródja, később francia huszártiszt, ezredes; Mikes mindössze egyetlen egyszer tesz róla említést, 1738-ban.
16. Sibrik Miklós, szarvaskendi (1673k.–1735) Rákóczi főudvarmestere („Sibrik apánk”, „Sibrik uram”, „Zsibrik”); öt alkalommal szerepel 1722–1735 között.
17. Viguroux, N. francia kalandor, egykori orosz ezredes, („Viguru”); Mikes mindössze egyszer ír róla 1726-ban, meglehetősen negatív színben.
18. Zay Zsigmond, csömöri br. (1689–1758) a Nemesi Társaság gregáriusaként követte Rákóczit az emigrációba („Zay úrfi”); Mikes hét alkalommal emlékezik meg róla 1738–1758 között.

Asszonyok, leányok

19. Csáky Krisztina gr. (1654–1723) Bercsényi Miklós második felesége; Mikes hét alkalommal említi 1718–1723 között („Bercsényiné asszonyom”, „az úri asszony”).
20. Kőszeghy Zsuzsika (†1750), Bercsényi Miklós harmadik felesége („Zsuzsika”, a „kis Zsuzsi”); Mikes szerelme, akiről sűrűn megemlékezik 1719–1726 között.
21. N. Erzsébet, Kajdacsy Péterné („Kajdacsyné”) (1667k.–1757) Bercsényi Miklósné Csáky Krisztina udvarhölgye, 1726-ban Kőszeghy Zsuzsikával Lengyelországba távozott, és ott is halt meg (férje,

Kajdacsy Péter kuruc ezereskapitány volt, aki később Bercsényi szolgálatába állt); Mikes háromszor említi 1719–1725 között.

22. N. N., gr. Esterházy Antal harmadik felesége, egy férjétől elválasztott lengyel nő, aki eredetileg Esterházy korábbi feleségének, Nigrelli Mária Annának (†1712) az udvarához tartozott; Mikes csak egy-kétszer említi 1719–1723 között.
23. N. N., az „óbesterné”, akit Mikes még gyermekkorából ismert (Mészáros Kálmán kutatásai alapján tudjuk, hogy Hans Jacob Diettrich kuruc gyalogezredes, görgényi császári parancsnok felesége volt); Mikes egyetlen egyszer említi 1719-ben.
24. N. N., Talaba Máténak, Rákóczi fogarasföldi származású diplomatájának a jegyese („Talaba mátkája”), Mikes egy ízben tesz említést róla 1719-ben.

Egyéb személyek

25. N. N., Bercsényiék jezsuitája; Mikes 1722-ben említi, amikor pestisben meghalt.
26. N. N., Rákóczi konyhamestere; Mikes őt is egyszer említi 1722-ben, amikor a pestis két fiát is elvitte.

A fentiek kapcsán megállapítható, hogy többségük-ről Mikes a bujdosás elején tesz említést. A levelezésben központi helyet elfoglaló öreg fejedelemtől 1735-ig szinte minden levél beszámolt, Bercsényi Miklós a haláláig, özvegye pedig Lengyelországba indulásáig szerepel sűrűn Mikes leveleiben. Újabb fontos szereplő a fejedelem idősebbik fia, Rákóczi József, akinek hívei közül csak alig maroknyian tűnnek fel. Külön érdemes említést tennünk az 1738. október 14-i levélről, amelyben Mikes hat előkelőbb bujdosót nevez meg:

„Elég a, hogy ezen holnapnak 6-dik napján, mind hajóra ülének a bújdosó urak, úgy mint: Csáky úr, Zay úrfi, Ilosvai, Pápay, Dásztí, ez olosz, Pázmány uraimék, és magam.”

A fentiek közül mindössze az olasz D'asti, Rákóczi József egyik tábornoka az, aki egyértelműen új ember az emigrációban. Ennek ellenére a bizonyíthatóan II. Rákóczi Ferencékkal Törökországba érkező társai közül mindössze Csáky és Pápay János fordulnak elő a korábbi levelekben.

Megfigyelhető ugyanakkor, hogy Mikes a *Törökországi levelek* írásakor, sőt még a hazaküldött leveleiben is különbséget tett az öreg fejedelemtől érkezett és az azt követő időszakban Rodostóba szakadt bujdosók között, de még az előző csoportban sem az összes olyan bujdosót értette, akik valóban az első hullámban jöttek

török földre az öreg fejedelem, illetve tábornokai kíséretében. A társaira vonatkozó szűkszavú feljegyzésekben ugyanis kizárólag csak a nemesi rangon levő, előkelőbb bujdosókra gondolt. Ezért tartjuk különösen fontosnak azon elejtett megjegyzéseit, amikor társai számáról ír. 1738. december 15-én arról ír, hogy „a minap is eltemetők egy atyánkfíát, és amennyien már megmaradtunk, egy szilvafának is elférünk az árnyékában”, 1740. május 22-én pedig a Bukarestből történő elindulásukkor a következőt vetette papírra: „...itt hagyjuk egy kedves bujdosó atyánkfíát, a szegény Pápay sógort [Pápay Jánost – S. I.], aki elvégezé hosszas bujdosását. Így fogyunk lassanként, és annyi sok közül csak négyen [!] maradtunk, akik a szegény fejedelmet szerencsétlenségünkre idegen országra kísértük.”

Tizenhét évnek kellett eltelnie, hogy egy hasonlóan szomorú esemény kapcsán újra társai számáról írjon. Az utolsó előtti levelében, 1757. december 29-én az idős Csáky Mihály gróf haláláról emlékezett meg: „Ismét a halálról kell írnom, mert Csáki úrnak hatodik a szava igen elnehezdedvén, hetedik 11 órakor reggel meghala 81 esztendő korában. [...] Utolsó generálisa volt Rákóczi Ferencnek. Már mi csak ketten maradtunk Zay úrfival. Mi vagyunk a legutolsók...” Ezt követően kerek egy éven keresztül egy sort sem vetett papírra. Amikor pedig újból tollat ragadott, ismét egy haláleset kapcsán tette. Az utolsó, 1758. december 20-án datált levelében az utolsó eredeti társa, br. Zay Zsigmond még október 22-én történt haláláról emlékezik meg annak kapcsán, hogy – immáron Rákóczi utolsó híveként – őt nevezték ki a bujdosó kolónia bászbug-jává „Zay úrfi” után: „Mennyi urakat, nemes embereket temettünk már el, kit egy, kit más esztendőben? Úgy annyira, hogy már csak ketten maradtunk volt Zay úrral. [...] Mert azt jó megtudni, hogy akik ebben az országban az öreg Rákóczival jöttünk, azok közül csak én maradtam. Hanem a kik most velem vannak, azok újak.” Ezzel teljesen megegyezik, amit alig tizenöt hónappal később, 1760. március 25-én vetett papírra, a mostohaöccséhez, Báró Huszár (Boér) Józsefhez írt levelében: „Az itt lévő életem annyival már most súlyosabb, mert minden bujdosó társaimat eltemettem.”

Természetesen új emigránsok a korábbi időszakban, a fejedelem élete során is érkezhettek Rodostóba, Rákóczi József herceg színrelépésével azonban több francia és olasz érkezett Törökországba, az 1738. évi al-dunai hadjárat során pedig a hadszíntéren tartózkodó magyar huszárezredek számos katonája szökött át a törökökhöz, nem is szólva azokról a zömmel ugyancsak magyar önkéntesekről, akiket Máriássy Ádám toborzott Khotin várában. Emellett arról is tudomásunk van, hogy a törö-

kök a császári hadsereg számos foglyul ejtett katonáját besorozták az ifjú Rákóczi seregébe. Ennek ellenére Mikes az újonnan jöttekről mindössze három levelében ejtett szót. 1738 nyarán még őszinte örömeinek adott hangot, hogy addig „egy valamire való” magyar sem jött Rákóczi mellé [!], s akik jöttek, azok is csak a „fára való felmagasztaltatást kerülték el”. Egy évvel később, 1739. június 4-én Mikes a „nem okos, hazájokot elhagyó magyarok”-ról tesz említést, akiket a Porta Csáky Mihály tábornok parancsnoksága alatt Vidinbe rendelt. A háborút lezáró béketárgyalásokat követően a törökök mellett tartózkodó magyar katonákat leszerelték, s véleményünk szerint azok vagy elszórtak, és külföldre távoztak, vagy pedig Rodostóban telepedtek le. Mikes azonban majd húsz éven keresztül egy szót sem írt róluk, csupán élete végén tesz megjegyzést arról, hogy a magyar kolónia tagjai már teljes egészében újonnan jött bujdosókból áll. Az utolsó, 1758. december 20-án kelt levelében, br. Zay Zsigmond halála után pl. megemlíti, hogy „akik most velem vannak, azok újak.”

Jávorka Ádám tudósítása a törökországi emigránsokról

Irodalom- és történetírásunkban, elsősorban pedig a Mikes-kutatás terén teljesen elkerülte a figyelmet egy, a Rákóczi-emigrációval, pontosabban Rákóczi József hatalomra kerülési kísérletével kapcsolatos honi forráscsoport. A Károlyi család nemzeti levéltárának levéltárosok szerint csoportosított anyagában több olyan levél is található, melyeket az Ocskay Lászlót elfogó kuruc hadnagy, Rákóczi későbbi diplomatája, Jávorka Ádám írt. Jávorka 1743. május 22-én, a lengyelországi Skoléből levélben kereste meg Károlyi Sándort, Rákóczi egykori generálisát, és tájékoztatta, hogy a közelmúltban hét magyar érkezett hozzá Törökországból. A jövevények magyar huszárok voltak, akik 1738 körül dezertáltak alakulataiktól, és Rákóczi József katonaságához csatlakoztak. Ezt követően éveken át tengődtek az Oszmán Birodalom területén, míg, értesülve a Mária Teréziától meghirdetett amnesztia-rendeletéről [!], Lengyelországba jöttek és az ő közbenjárását kérték, hogy hazatérhessenek. Jávorka ennek eleget is tett, és megfelelő ajánlólevéllel ellátva Károlyi pártfogásába ajánlotta a menekülteket. A levél Jávorka igazolásával és a munkácsi császári parancsnok útlevelével együtt lett besorozva a levéltár anyagába (MOL P 398. Missiles). Az egykori kuruc tiszt és emigráns azonban nem csak egyszer írt levelet: azt ugyanis egy hosszabb levélváltás követte! Jávorka azonban elég jellegzetesen írta vezetékeve kezdőbetűjét, s az

inkább egy közepen áthúzott Z-re emlékeztetett. Ennek tulajdonítható, hogy a névmutatóban egy „Zavorka Adam” nevű levélíró is helyet kapott, akinél még további hat, 1743. május 29. és 1744. április 10. között írt levél található. Mondanunk sem kell, a két személy teljes mértékben azonos. A június 22-én kelt levél számos új, korábban nem ismert adalékkal egészíti ki tudásunkat, mivel ebben Jávorka részletesen beszámolt a fejedelem halálát követő történésekről, amikor krími konzulként nem volt hajlandó részt venni Rákóczi József és a Porta terveiben. Lengyelországba ment, és miközben az ott élő emigránsokkal rendszeresen összefutott, a rodostói bujdosókkal oly mértékben elmérgesedett a kapcsolata, hogy hosszú éveken keresztül semmit sem tudtak egy-

másról. Nem sokkal a levélírást megelőző időben azonban hírt kapott róluk. Álljon itt erről Jávorka saját beszámolója:

„Mi illeti, az ide bent lakozó magyarok felől mást nem érhatok Exellentíádnak, az hogy az Török Országiak, az mioltától nem annuáltam assumálni dolgot vélek, fent hattu[n]k egy másón, hanem minapában vettem Jaraslórol, néhai Bercsényi özvegyének levelét, tudósítván, hogy vett volna Mikes Kelemen Uram levelét Rodostórol ad Propontidem [*Propontisz*: a Márvány-tenger bizánci neve – S. I.] kérvén az Aszonyt, eő Nagyságát, hogy tudósítana, kik lehetnek életben míg az magyarok közül Lengyel Országban, detegálvan említett Mikes Uram is, kik vésznek ottan életben még, tudnyaiillik *Miltóságos Gróf Csáky Uram*, *Baron Zay Zsigmond*, az hogy hárman tanálkoznak míg az elsők közül válók, *Illosvay János*, *Pápay János*, anno 1738. elhalának, *Máriássy Ádám* Chotinban hala meg, széntén moskák eljüvetelek előtt három holnappal, et sic transit gloria mundi. *Kruczay Istvány Uram* Jarasló alat tölti ideit, az két uzvegygel, úgy mind Bercsénéné és Kaidaczené Aszonyémekkel.”

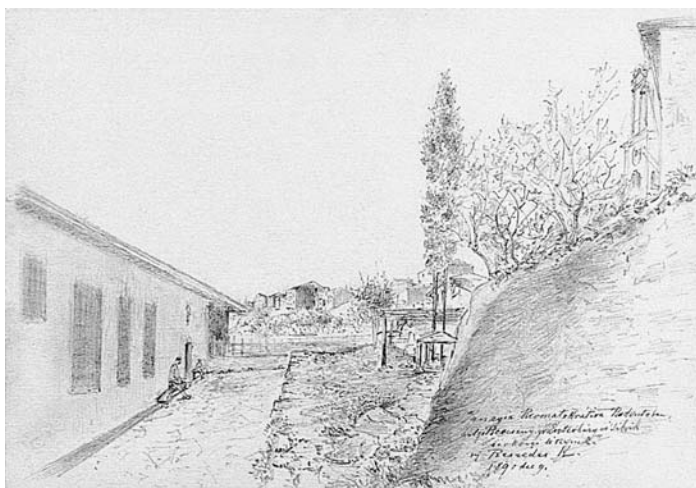
A levél alapján tehát maga Károlyi Sándor érdeklődhetett Jávorkától a régi, még Rákóczival külföldre távozott bujdosók közül. Neki azonban már évek óta nem volt kapcsolata a törökországiakkal, arról viszont beszámolhatott, hogy éppen a napokban kapott hírt

felőlük. Bercsényi Miklós Jaroslawban élő özvegye, Köszegey Zsuzsika ugyanis néhány napja írta meg neki, hogy levelet kapott Mikes Kelemtől, Rodostóból. Mikes tőle érdeklődött a lengyelországi bujdosók felől, ő pedig beszámolt arról, hogy a régiek közül rajta kívül már csak ketten élnek Rodostóban: gr. Csáky Mihály tábornok és br. Zay Zsigmond. A tudósítás meg-

emlékezik még három további törökországi bujdosóról. Ezek közül, Jávorka másodlagos beszámolója szerint Illosvay János és Pápai János [!] még 1738-ban meghaltak, *Máriássy Ádám* pedig három hónappal az oroszok bevonulása előtt hunyt el Khotin városában. Végezetül Jávorka a lengyelországiakat is felsorolta Károlynak, eszerint *Kruczay István* Jaroslaw alatt éldegelt

a két özvegyel, Köszegey Zsuzsikával és *Kajdacsi Péternével*.

Ha most ismételten fellapozzuk a *Törökországi levelek* megfelelő oldalait, látni fogjuk, hogy Jávorka 1743-as adata milyen szépen illeszkedik Mikes megjegyzései közé! Mint láttuk, Pápai János 1740. május 22. előtt bekövetkezett halálával már csak négyen maradtak azok közül, akik a fejedelmet idegen országba kísérték. Mivel három évvel később már csak hárman voltak, az eltelt időszakban ismét elveszítették egyik társukat. Vajon ki lehetett ez a bujdosó? A katolikus anyakönyv tanúsága szerint ez idő tájt mindössze egyetlen olyan személy hunyt el, aki (társadalmi) rangja és pozíciója alapján beleillett Mikes koncepciójába. Ez a személy pedig Pázmándy Péter ezredes volt, aki 1742. augusztus 5-én halálozott el Rodostóban. A pályafutását Rákóczi nemes apródjaként kezdő Pázmándy a fejedelemmel együtt hagyta el Magyarországot, Franciaországban huszártiszt lett, de a kurucok mellett vett részt az 1716–1718. évi török háborúban, és 1721-ig török földön is tartózkodott. *Zachar József* életrajza szerint ezt követően újra visszatért Franciaországba, majd Rákóczi József ezredeseként került ismét vissza, s azt követően végig Törökországban maradt. Sajnos, Mikes csak akkor emlékezett meg róla, amikor 1738 októberében megnevezi a fejedelmi kíséretében tartózkodó bujdosó urakat. Ugyanilyen szükséztűk egyébként az eddig feltárt török források is: 1738.

Beszédes Kálmán: *Panagia Revmatokrátira Rodostóban, hol gr Bercsényi, gr. Eszterházy és Sibrik sírkövei léteznek*

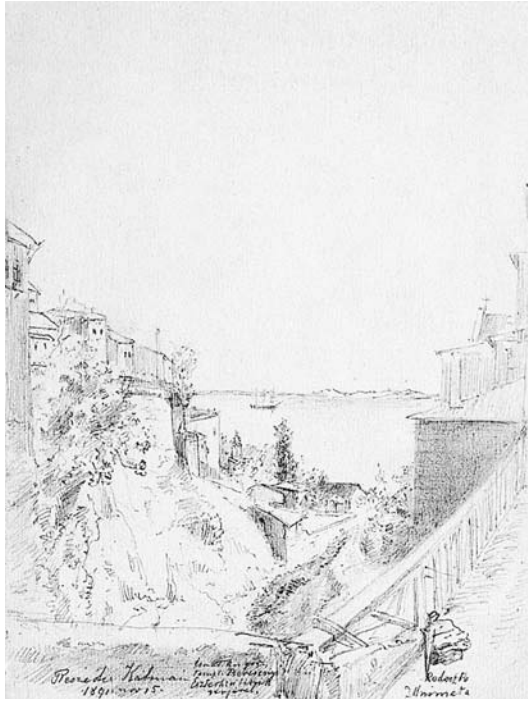
január 8–9-én „Pázmán bejzáde”-t a Csernavodába induló Rákóczi József kíséretében említik; a háború után Rodostóba visszatért, illetve az ott újonnan letelepedő bujdosók tartásdíjának megállapításakor pedig már „Pázmán ezredes” néven szerepel. Vázolt pályafutása alapján Mikes joggal tarthatta elsővonalbéli bujdosónak: nemes ember volt, magas rangú katonatiszt, és úgy tűnik, hogy valóban az elsők között érkezett Törökországba!

Az 1738-tól fennmaradt rodostói anyakönyvek a háború befejezését követő évtizedekből számos, addig nem ismert, s zömmel újonnan érkezett emigráns nevét megőrizték. Ezen férfiak többsége egyértelműen Rákóczi József betörési kísérlete kapcsán került Törökországba, s bizonyára nem járunk távol az igazságtól, ha úgy véljük, hogy nagy többségük a török elleni harcokban részt vett magyar huszárezredek szökött katonái közül került ki. Bár az anyakönyvek szerint sem gr. Csáky Mihály, sem pedig gr. Zay Zsigmond nem élt különösebb társadalmi életet a bujdosó kolóniában, az 1738-at követő esztendőben két olyan személy is szerepel, akik az eddigi kutatások eredményei szerint az öreg fejedelemmel egy időben érkezett nemesek közé tartoztak.

Egyikük Kőszeghy János, Bercsényi, majd Rákóczi fegyverhordozója, Kőszeghy Zsuzsika bátyja lenne, régi, Ung vármegyei nemesi család sarja. Ezen férfiú egy görög nő férjeként, számos gyermek édesapjaként szerepel az anyakönyvekben, főkapitányként vett részt Rákóczi József háborújában, és 1740 után telepedett le Rodostóban, néhány év múlva viszont, összeférhetlenség miatt családotól Isztambulba költözött. A másik személy egy Dietrich Boldizsár nevű bujdosó, aki 1740. december 8-án kelt egybe egy Judit nevű magyar nővel, és 1762. szeptember 22-én temették el. Thaly bizonyítása szerint az utóbbi személy valójában a Liptó vármegyei benedekfalvi Dietrich családból származott, és Rákóczi Nemesi Társaságának tagja volt.

Nos, úgy tűnik, hogy Mikes egyiküket sem sorolta az elsők közé, így azon a véleményen vagyunk, hogy az ő esetükben vagy a Törökországba érkezés dátuma, vagy pedig a Thaly által levezetett származás nem stimmel.

Magunk részéről ugyanis feltétel nélkül elfogadjuk Mikes véleményét, mivel a Rákóczi-szabadságharc forrásaiból ismert Kőszeghy és Dietrich származása és társadalmi helyzete alapján egyenrangú volt Mikessel, tehát ha Thalynak igaza van, őket is számon kellett volna tartania! Minderről azonban csak későbbi kutatók alapján tudunk biztosat mondani.

Beszédes Kálmán: Lent Rm gör. templ.

Bercsényi, Eszterházy és Sibrik sírjával, 1891. nov. 15.

Jellemző egyébként, hogy Jávorka fentebbi beszámolója az elsők között említi a Mikes levele idején már nem élő Ilosvay Jánost, Máriássy Ádámot és Pápai Jánost, holott pl. Ilosvay is csak 1738. októberében szerepel a *Törökországi levelekben*, Máriássy pedig egyszer sem. A híradás viszont kettőjük életrajzát is pontosítja. Mivel egy 1739. május 15-i szultáni fermán szerint a Khotinban elhunyt Máriássy tábornok helyére a Porta br. Zay Zsigmondot rendelte, Jávorka levele alapján biztosnak tekinthető, hogy az ezredes nem sokkal a szultáni fermán kelte előtt halhatott meg, mivel Khotin várát az oroszok 1739. augusztus 30-án vették be. Ennek fényében viszont egyér-

telmű, hogy az 1738. december 15-én Mikesnél említett elhunyt csakis Ilosvay János lehetett, aki – tábornoki rangban – Rákóczi József kíséretéhez tartozott, és Mikes október 14-i levele szerint ott volt a 6-án hajóra szálló bujdosó urak között. Ugyanakkor különös, hogy Jávorka Pápai János halálát is 1738-ra teszi, holott őt az 1739. szeptember 17-én Bukarestbe érkező Mikes betegesen ugyan, de életben találta, 1740. május 22-én viszont már arról tudósít, hogy elvégezte „hosszas bujdosását”.

Mikes feljegyzései bujdosótársairól

A fentiekben éppen azt igyekeztünk bemutatni, hogy Mikes elszórt leírásaiban szinte kizárólag csak az öreg fejedelemmel bejött társairól emlékezett meg, az újonnan jött és 1740 után már a bujdosó közösség többségét adó emigránsok közül viszont (az olasz tábornokon kívül) egyet sem nevez meg. Nos, egy szerencsés véletlen folytán mégis rendelkezünk egy általa írt feljegy-

zessel, amely öt társát is említi! Az 1747-ben elkészült *Keresztényi gondolatok* című fordításban, a címlap előtti lapon a következő olvashatjuk:

„latzkot hitta Isten először Anyaszent egyházában

1747 12. 7bris *rosa* ellene mondvan eretnekségi nek. az anyaszent egyház kebelében jött / és az Istenhez ment. 2 8bris 1748

Ma nagy tsötörtökön 1751 az Isten báránya véri nek érdemiért az Anyaszent egy házában hozá *keszeget* a ki is már negyedik tiz esztendőtl

fogvást. adgya Isten hogy ne légyen az utolso Amen. Ma nagy tsötörtökön 1758 az Isten Anyaszent egy házában hozá *mártont*. Adgya Isten ne legyen utolso”

A rövid feljegyzés facsimiléjét már 1910-ben közölte Márki Sándor, a Rákóczi-életrajza III. kötetének 712. oldalán, a következő megjegyzéssel: „227. Mikes följegyzései bujdosó társairól. (A *Ker. gondolatok* cz. kéziratban.)” A későbbiekben a feljegyzés adatai is rendszerint említésre kerültek, de a nevek alapján egyik személyt sem tudták beazonosítani.

A szöveg elemzése alapján rögtön szembe tűnik, hogy Mikes az általa is követett római katolikus vallásra áttért bujdosótársairól, pontosabban azok katolizálásának időpontjáról és körülményeiről készített feljegyzéseket különböző időpontokban. A tartalom, valamint az eltérő tinta és írásmód alapján a szöveg négy jól elkülöníthető részre bontható. Mint látjuk, a

feljegyzések összesen négy nevet említenek: „latzko”-t, „rosa”-t, „keszeget” és „mártont”. A feljegyzések egybevetése alapján kiderül, hogy „Latzko” volt az első, aki felvette a katolikus vallást, amire valószínűleg még 1741-ben kerülhetett sor, mivel az 1751. év nagycsütörtökén katolizált „Keszeg” már a negyedik volt tíz éve. Mivel azonban köztük csak az 1747. szeptember 12-én katolikus lett, és 1748. október 2-án elhunyt „Rosa” van megnevezve, az eltelt időszakban lennie kellett

még egy társuknak is! Az utolsó említés „Márton”-nal kapcsolatos, aki 1758-ban, ugyancsak nagycsütörtökön vette fel a katolikus vallást. Nos, a rodostói anyakönyvek mind a négy bujdosó nevét megőrizték:

A Mikes 1751. évi feljegyzése alapján 1741-ben katolizált „Latzko”-t Laszko Lászlónak hívták, aki 1745. április 26-án hunyt el, és Antonio Luvari plébános által aznap a rodostói örmény temetőben lett eltemetve. Az anyakönyvi bejegyzés „Ladislaus Lazcho” néven említi.

A másodikként említett „Rosa” eredeti neve Rósa Mihály volt, akiről Antonio Luvari plébános külön meg is jegyezte, hogy kálvinistából lett katolikus, és Mikes leírásával teljesen egybehangzóan 1748. október 2-án hunyt el, és még aznap el is temették az örmények temetőjében.

A harmadikként említett „Keszeg” kilétének megállapítása első pillantásra kissé nehezebbnek tűnik. Az 1751. április 11-én, nagycsütörtökön katolizált személy véleményünk szerint a Kőszeghy György néven ismert bujdosóval lehetett azonos, akinek vezetéknevét a legkülönbözőbb módon írták az anyakönyvek: *Kiosek, Kiössek, Kiösek, Kössek, Kiösszegi, Kisszek, Kisszeky* stb. Az ő nevével teljes hitelességgel először 1752-ben találkozunk, amikor Szatmári Ágnessel együtt Kovács Mihály és egy Mária nevű görög nő esküvői tanújaként szerepel. Ezt követően egyre

többször találkozunk vele, 1754. augusztus 5-én Kovács Máriával egy talált gyermek keresztszülője; 1760. június 11-én pedig a már említett Szatmári Ágnessel együtt szerepel, amikor elvállalja Katinckay („Hotinkai”) Illés fiának a keresztszülőségét. Kőszeghy György 1768. május 30-án feleségül vett egy Angela-Maria Vitale (Vitalis Mária) nevű rodostói nőt,

akitől 1769. március 16-án Gergely nevű fia született. Gyermekeinek azonban nem sokáig örvendezhetett, mivel 1771. november 16-án pestisben meghalt. Ez a férfiú azért is fontos kutatásaink szempontjából, mivel ő a Rodostó későbbi történetében oly fontos szerepet játszó Kőszeghy család őse. Ezen család tagjai, illetve leszármazottai közül kerültek ki a város osztrák konzuljai, az 1888-ban, alig két héttel Thaly Kálmánék ideérkezése előtt, 94 éves korában elhunyt Kőszeghy Cecilia személyében pedig

Beszédes Kálmán: Bercsényi háza – 1891. december 31.

az utolsó magyar nevet viselő rodostói lakos távozott el az élők sorából! A korábbi szakirodalom, beleértve jelen sorok íróját is, Thaly nyomán a rodostói Kőszeghy családot teljes egészében Kőszeghy Zsuzsika bátyjától, Bercsényi Miklós, majd II. Rákóczi Ferenc mellett udvari tisztséget betöltő Kőszeghy Jánostól származtatta. Újabbán viszont úgy véljük, hogy a család bizonyított felmenőjeként szereplő György valójában egy újonnan érkezett emigráns lehetett, aki csak az 1751. április 11-én történt katolizálását követően kezdett szerepet vállalni a rodostói társadalmi életben. Talán ezt támasztja alá egy korabeli anyakönyvi bejegyzés is. A Thaly által készített másolatok között 1751. szeptember 13-án a fent már említett Katinkay („Hotinkai”) Illés és felesége, a görög származású Irén („Hirena”) János nevű gyermekének keresztelésekor Szatmári Ágnes mellett egy „Kiosek” nevű férfi szerepel. Sajnos a keresztnevet Thaly nem tudta kibetűzni. Mivel azonban a hölgy többször is Kőszeghy Györggyel együtt szerepel, a Mikes által említett „Keszeg” pedig nem sokkal korábban katolizált, a keresztnév nélkül említett bujdosót is vele kell azonosítanunk. Levezetésünk viszont cáfolja Kőszeghy Jánoshoz, illetve Mikes „kis Zsuzsi”-jához fűződő esetleges rokoni kapcsolatot, ezért a kérdéssel a későbbiekben külön is foglalkoznunk kell.

Az utolsóként említett bujdosó („Márton”) kapcsán – aki 1758. március 23-án, ugyancsak nagycsütörtök napján tért át – ismét könnyebb helyzetben vagyunk. A katolizálás időpontja után nem sokkal ugyanis rö-

gön megjelenik az anyakönyvekben egy Márton keresztnevű bujdosó. Györök Mártonról van szó, akinek vezetékneve az anyakönyvek *Guruk*, *Giuruk*, *Ghiuruk* formában egyaránt előfordul, s egy ízben pedig *Martinus Hungarus*-ként szerepel! Első említésére 1760. augusztus 7-én került sor, amikor Dávid nevű fiát megkeresztelték. Feleségétől, a drinápolyi származású görög Mária Panajotától 1760–1777 között összesen négy fia és két leánya született. Györök Márton 1780. március 3-án, felesége pedig 1788. február 24-én hunyt el.

A négy bujdosót tehát sikerült beazonosítanunk, de vajon ki lehetett az ötödik katolikussá lett bujdosó? 1741 és 1751 között kellett áttérnie, ám a többiekhez hasonlóan ezen eseménynek sincsen más nyoma Mikes híradásán kívül. Az anyakönyvekben viszont több bujdosó neve megőrződött, akik nagy valószínűséggel Rákóczi József betörési kísérlete után kerültek Rodostóba, a keresett személy kilétét azonban legfeljebb további kutatások során lehet megállapítani. Összefoglalásunkat azzal a megállapítással kívánjuk zárni, hogy Mikes fő művének alapos elemzése még napjainkban is kecsegtethet új eredményekkel, első sorban más jellegű források adataival összevetve, és a Mikes-életmű tudománytörténeti vizsgálata, s nem utolsósorban a korabeli irathagyatékok átvizsgálása során is előkerülhetnek eddig nem ismert adalékok, melyek segíthetnek jobban megismerni Mikes Kelemen életét. A fent bemutatott két forrás legalábbis ezt látszik alátámasztani.

Összefoglalásunkban igyekeztünk áttekinteni a rodostói emigrációra vonatkozó forrásokat, Mikes irodalmi működése kapcsán elsősorban Hopp Lajos alapvető forráskiadásaira és elemzéseire hagyatkoztunk, a rodostói anyakönyvek adatait pedig Thaly Kálmán kiadásából idéztük. Az emigráció (katonai) történetével kapcsolatban Karácson Imre forráskiadása mellett a nemrégiben elhunyt kiváló hadtörténész, Zachar József monográfiáit vettük alapul. A dolgozatban említett személyek életrajzainál elsősorban Heckenast Gusztáv Mészáros Kálmán által végső formába öntött kitűnő adattárára hagyatkoztunk, egyes bujdosók kapcsán pedig Mészáros Kálmán és a saját korábbi eredményeinket idéztük.

HECKENAST Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? – Életrajzi adattár.* (Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: MÉSZÁROS Kálmán.) Budapest, 2005.

HOPP Lajos: *A fordító Mikes Kelemen.* Budapest, 2002. [Historia Litteraria, 12.]

A Rákóczi-emigráció török okmányai. 1717–1803. (A konstantinápolyi levéltárakból összegyűjtötte és ford. KARÁCSON Imre.; Az előszót írta: THALLÓCZY Lajos.) Budapest, 1911.

MÉSZÁROS Kálmán: A Nagyidai család II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. *Fons* (Forráskutatás és történeti segédanyagok), 3. (1996) 235–245.

MÉSZÁROS Kálmán–SERES István: Kegyeleti emlékhelyek a kuruc korból („Fölötte két századnál régiebb a mohlepel”). In: *Emlékek a Hadak útja mentén II. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és társadalom.*

(Szerk. RAVASZ István.) HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2007. 33–39. [MÉSZÁROS Kálmánnal közösen.]

Mikes Kelemen művei. (A válogatás és szöveggondozás, a jegyzetek és az utószó HOPP Lajos munkája.) Budapest, 1978.

Mikes Kelemen összes művei. III. köt. (Sajtó alá rendezte: HOPP Lajos.) Budapest, 1970.

SERES István: Jávorka Ádám ismeretlen levelei Lengyelországból, 1743–1744. In: *II. Rákóczi Ferenc, az államfőrfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára.* (Szerk. TAMÁS Edit.) Sárospatak, 2008. 375–390. [MÉSZÁROS Kálmánnal közösen.]

SERES István: A Rákóczi-emigráció kutatásának törökországi forrásai. In: *A Rákóczi-szabadságharc és Kelet-Európa I. köt. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára.* [A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 45.] (Szerk. TAMÁS Edit.) Sárospatak, 2003. 395–409.

SERES István: Rákóczi Rodostója. *História*, (2004) 1. sz., 34–35.

SERES István: A törökországi bujdosók sírhelyei és a magyar tudóstársadalom. *Magyar Tudomány – A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata*, 12. (2006) 166. évf. 1464–1475.

ZACHAR József: *Bercsényi László, a Rákóczi-szabadságharc kapitánya, Franciaország marsallja (Válogatott források).* A Vay Ádám Múzeum Baráti Köz kiadványai, Vaja, 1979. [Folia Rákóciana, 1.]

ZACHAR József: *Franciaország magyar marsallja: Bercsényi László.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987.

ZACHAR József: *Idegen hadakban.* Budapest, 1984. [Nemzet és emlékezet.]